

Miloslav Moulis, Roman Cílek

Zapomeňte, že jste byli lidmi...

Nacistické koncentrační tábory – symbol barbarství

ZAPOMEŇTE,
ŽE JSTE
BYLI LIDMI...

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

MILOSLAV MOULIS
ROMAN CÍLEK

ZAPOMEŇTE,
ŽE JSTE
BYLI LIDMI...

NACISTICKÉ KONCENTRAČNÍ TÁBORY
– SYMBOL BARBARSTVÍ

NAKLADATELSTVÍ EPOCHA

Copyright © Miloslav Moulis, Roman Cílek, 2005, 2012

Cover © Josef Kroupa, 2005, 2012

Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2005, 2012

ISBN 978-80-7425-150-4

Spravedlivé je to, co nepůsobí zlo druhému člověku.
(Lev Nikolajevič Tolstoj)

*Krutost je jako světlo. Přejíždí z místa na místo.
Jenom na chvílku mu unikáme.*
(Graham Green)

*Zbabělci vždy prahnou po smrti lidí, kteří jim
komplikují život.*
(George Bernard Shaw)

Úvodem

Už je tomu sedm let.

Svět se od chvíle, kdy jsme s Miloslavem Moulisem v roce 2005 dokončili a prostřednictvím myšlenkově s námi sblíženého Nakladatelství Epoque předložili čtenářům první vydání této knihy, nikterak nezměnil k lepšímu, možná je tomu dokonce naopak. Pravdivé svědectví o tom, co se dělo v paranoidní éře nacismu, která se od nás generačně vzdaluje a v přímé úměře s časem zesilují účelově podlé snahy o zapomnění, má tedy stále svou váhu a potřebnost.

Proto tedy znovu vychází tato kniha.

Jako připomenutí a varování.

Tedy tak, jak by si to zcela jistě přál i Miloslav Moulis, statečný, přemýšlivý a čestný chlap, který utrpení pobytu v koncentračních táborech prožil na vlastní kůži a zasvětil poté značnou část svého tvůrčího úsilí tomuto tématu. Míla Moulis byl člověk, s nímž byla radost se přátelit a spolupracovat, a jeho úmrtí v březnu 2010, tedy již skoro na dohled od blížící se devadesátky, vyhlížené jím s typicky moulisovským optimismem, zůstává pro všechny, kteří ho znali, dodnes nezhojenou jizvou

Přepestrá je historie lidstva, nad jiné přitažlivá jsou ohlédnutí dnešního jedince nad minulými staletími a tisíciletími – i nad tím, co se z toho dodnes zachovalo. Stále obdivujeme egyptské pyramidy, starověké amfiteátry, jako zázrakem zachovalé zbytky chrámů, trosky středověkých hradů, pyšné zámky se skoro až pohádkově rozmařilou nádherou.

Hrdost povzbuzující jsou to pohledy.

I když při výstavbě těchto míst v množství nemalém hynuli lidé.

Ale jsou zde také jiné památníky lidského tvoření, spíš tedy pseudo-tvoření. Z kratičkého úseku novodobých dějin, z pouhých dvanácti let

trvání hitlerovského Německa, toho k vidění naštěstí příliš nezůstalo, vlastně jen památníky hrůzovlády barbarství, symbolizované především skoro až obludně propracovaným systémem koncentračních táborů, které byly v jistém slova smyslu předobrazem světa, jaký by vznikl, kdyby Velkoněmecká říše vyhrála druhou světovou válku a vnutila všem podmaněným svůj řád. Historik Daniel Jonal Goldhagen napsal, že táborový svět se statisíci uvězněnými, týranými a ubíjenými byl nejrozsáhlejším, nejoriginálnějším a nejvýznamnějším výtvozem nacistického Německa a odlišoval se tak výrazně od všeho běžného, až se jeho nuceným obyvatelům mohlo zdát, že se nacházejí na zcela jiné planetě.

Tragickou chorobou lidstva je snaha o zapomínání.

Proto jsme i při vědomí toho, že podobná místa organizovaného násilí a teroru se ve dvacátém století nevyskytovala bohužel jen v režii hitlerovského režimu, napsali knihu právě o životě, přežívání a vzdoru v nacistických koncentračních táborech, a napsali jsme ji způsobem, jaký jsme uplatnili již v předchozím našem společném díle (knih *Dokonáno jest...! Osudný březen 1939 – pohled do zákulisí*), tedy formou střídání faktografických kapitol s vypjatými osobními příběhy a nevšedními osudy.

„Zapomeňte, že jste byli lidmi...“

Tuto myšlenku se pokoušeli vnutit esesáctí vězňitelé svým bezbranným obětem. Platilo to však v mnohem důraznější podobě v opačném směru: právo nazývat se lidmi ztratili ti, kteří se v koncentračních táborech stali, jak zní název jedné z kapitol knihy, vědomými služebníky zla,

KAPITOLA PRVNÍ

„Nauč se tu žít, nebo zemřeš!“

Den druhý se podobal dnu předchozímu.

A také vlastní děj, byť s různými obměnami v čase i dílčích, kromě všeho jiného i vývojem války vynucených postupech, měl svou vzájemně si blízkou podobu. Zpočátku tomu tak bylo na desítkách míst, později – když nacistické Německo pronikalo svými vojsky dál a dál – se jejich počet skoro až geometrickou řadou zmnohonásobil. Časné ráno: v pětistupech pochodovali vězňové uličkami mezi baráky k rozlehlému táborovému náměstí, takzvanému apelplatzu. U brány nebo před budovou velitelství stáli již v přesně dodržovaném řazení, jež bylo dáno jejich hodnostmi a funkčním zařazením, esesáci v uniformách. Po dvaceti minutách či půlhodině se apelplatz zcela naplnil. Ve velkých čtvercích, obvykle po šesti stech až tisíci lidech, což zhruba odpovídalo ubytovací kapacitě jednotlivých baráků, bylo tady shromážděno osazenstvo celého koncentračního tábora.

Pak již začal pravidelný apel: sčítání přítomných.

Před každým čtvercem stáli blokoví, tedy vězňové zodpovědní za barák a připravení podat hlášení. Účastníci apelu museli stát v pozoru za každého počasí, v dešti, ledovém větru, v chumelenici, mrazu nebo ve spalujícím letním vedru. Nikdo nesměl své místo opustit. Vedle poslední řady byli narovnáni mrtví, tedy ti, kteří na sklonku předchozího dne, v noci nebo třeba i přímo v průběhu apelu zemřeli. I oni museli být samozřejmě zahrnuti do sčítání, protože otázka života či smrti zde nebyla rozhodující, šlo prostě jen o počet a nikdo nesměl chybět. Často se ovšem stalo, že některý z vězňů někde usnul nebo již neměl sílu dojít na apelplatz. Pak se blokoví museli rozběhnout a v barácích tak dlouho

hledat, až se chybějící člověk – živý či třeba i neživý – našel a doplnil počet k úplnosti. Někdy to trvalo půl hodiny, jindy hodinu nebo dvě. Ale všichni ostatní, muži a někde i ženy, museli nehnutě stát až do chvíle, kdy důstojník SS odpovědný za raport byl konečně se scítáním spokojen, takže mohl vydat toužebně očekávaný pokyn:

„Odchod!“

Ale my ještě neodcházíme.

Sledujme nekonečné řady a přesně vyřízené čtverce.

Jak se sem dostali – a kdo byli ti, kteří zde den co den vynuceně stáli?

Především se – až na závěrečné období nacistického panství, kdy už vládcům táborů nezbývalo na pořádek tolik času a trpělivosti – ve většině zejména těch rozlehlejších táborů podobali jeden druhému. Všichni byli oblečeni do pruhovaných modrobílých stejnokrojů a hlavu jim kryly barety ze stejné látky. Na prsou a na kalhotách měl každý vězeňské číslo a trojúhelník. Číslo bylo jediným označením: koncentrační tábor byl prostě městem bezejmenných. Převládaly trojúhelníky červené barvy, které byly ne vždy zcela přesným vyjádřením skutečnosti, že jde o politického vězně, přičemž je k tomu třeba dodat, že Češi měli toto označení téměř všichni. Jen tu a tam bylo možno mezi ostatními potkat člověka se zeleným trojúhelníkem – kriminálního vězně, nebo muže s černým označením, jímž byli oceňováni údajní asociálové, tedy lidé dle mínění úřadů práce se štítící. Ojediněle se v táborech nacházeli i takzvaní Bibelforscher s fialovým trojúhelníkem: příslušníci náboženské sekty, jejíž příslušníci odmítali vzít do ruky zbraň, a pak také homosexuálové, ti povinně nosili růžové trojúhelníky.

A jak to tedy bylo s tím označením politický vězeň?

Co do vývoje složitější, než by se zdálo.

Krátce po příchodu nacistů k moci byli do postupně vznikajících německých koncentračních táborů deportováni skuteční političtí odpůrci nacistů – nejen třeba komunisté, sociální demokraté, příslušníci měšťanské, liberální a katolické opozice, ale i nezávisle myslící vzdělanci, kteří mohli po všestranné nadvládě toužícímu režimu škodit šířením svých myšlenek. O něco později, v roce 1938, přibyli vězňové

z Rakouska, které se s pomocí intrik a nátlaku stalo součástí „třetí říše“, a ještě později, počínaje březnem 1939, kdy došlo k okupaci českých zemí, začaly rozšiřovat počty osazenstva koncentračních táborů stovky a pak i tisíce lidí ze vzniklého protektorátu. Po 1. září 1939, kdy Německo rozpoutalo druhou světovou válku, se ovšem situace změnila a ztrácela svou jednoznačnou podobu. Během německého tažení v Polsku i po jeho rychlém závěru posílali nacisté do koncentračních táborů desetitisíce Poláků pozatýkaných většinou zcela náhodně a bez jakéhokoliv výběru při takzvaných pacifikačních akcích: například při násilném vyhánění ze západního Pruska, Poznaňska, z polské části Pomořan nebo Horního Slezska. Mezi takto zadržеныmi se nacházely i stovky větších i menších dětí. Ti všichni byli označeni červenými trojúhelníky jako nebezpeční političtí vězňové.

Ale nezůstalo jen u Poláků, protože válka pokračovala.

Koncentrační tábory se stávaly čím dál víc mezinárodním shromážděním.

Přicházeli občané západních zemí, Ukrajiny, Běloruska, pobaltských zemí, Jugoslávie a dalších zemí. Všem byl na oděv přidělen červený trojúhelník. Mnozí z nich vlastně ani nevěděli, proč tomu tak je, neboť byli deportováni do koncentračního tábora jen proto, že byli Poláky, Srby, Židy nebo Ukrajinci. Mnohdy se tam dostali z ještě malichernějších příčin. Tak třeba stačilo, aby se někdo neopatrně vyjádřil při rozhovoru s nacistickým pohlavárem, měl s ním osobní spor nebo někomu o něm cosi nevhodného řekl. Ale do táborů se dostali – a také těm přišli červený trojúhelník – i bývalí nacisté, kteří se něčím provinili, popřípadě se znelíbili nadřízenému, někomu překáželi v kariéře, obývali pěkný byt, na který dostal kdosi výše postavený záľusk, příčinou mohla být i pohledná manželka. V táborech se rovněž ocitli prostí lidé, třeba venkované z odlehlých oblastí, kteří o fašismu, antifašismu a o velkém zápolení, jež ve světě probíhalo, nevěděli skoro nic. V pestré paletě nechyběli ti, kdo se považovali za odpůrce nacismu, ale celým svým založením neměli k němu daleko. A nelze zapírat ani to, že se v počtu sice nevelkém, ale nebezpečném, vyskytli i takoví, kteří měli za sebou čestnou minulost, ale mnohaleté věznění je zlomilo a za osobní výhody byli ochotni k různým špatnostem.

Ti všichni, ať takoví či onací, stáli den co den na apelplatzu: jeden vedle druhého a se společně sdíleným vědomím, že tenhle den, třeba zrovna tenhle den, může být z mnoha i malicherných příčin také jejich dnem v životě zcela posledním.

Ale když už je řeč o dnech...

Nezapamatováníhodnějším byl pro každého den první.

Hodiny střetu s krutou realitou.

Spisovatel Wolfgang Langhoff, který ve svém díle *Zajatci močálu* jako jeden z prvních popsal hrůzy nacistického koncentračního tábora, přiznal, že když poprvé spatřil ozbrojené esesáky s bičičky v ruce, kteří na ně hned po příjezdu začali jeden přes druhého křičet a vyhrožovali jim utrpením a nevyhnutelnou smrtí, roztrásla se mu kolena a dostal nervový šok, zatímco Gerta Saburová, která do Osvětimi doputovala transportem z Terezína, po válce vyprávěla:

„Když nás vyhnali z vagonů, jeden z tamních vězňů nám zašeptal: ‚Nenastupovat do auta, odveze vás do plynu.‘ A pak, protože všude kolem byli esesáci, pokračoval nahlas: ‚Rychle do aut!‘ Při stříhání vlasů nám polské a slovenské ženské, které se sem dostaly před námi, udílely první rady: ‚Nepřiznávat, že jste mladší než šestnáct let a starší než pětáctýřicet.‘ Připadala jsem si jako totálně opilá, nedařilo se mi jakkoli soustředit své myšlenky.“

Nina Weilová vzpomíná, jak jí české vězeňkyně šeptaly:

„Za žádnou cenu se nehlaste jako nemocné, jinak přijdete do plynové komory.“

Již v průběhu prvních okamžiků a hlavně během nadcházející noci prozrazovali osvětimští novým vězňům hrozná tajemství smrtícího zařízení v Osvětimi-Birkenau. Ti, kteří tomu nechtěli uvěřit, se vzájemně zapřísahali, že něco takového snad ani nemůže být pravda. Nedlouho poté i ti noví viděli kolem sebe jen trpící, nemocné, mrtvé. O smrti se mluvilo jako o něčem zcela běžném. Jak dlouho asi trvá umírání v plynové komoře? Jsou fenolové injekce bolestivé? Je lepší rána do hlavy než pomalé umírání v primitivně vybaveném lazaretu?

Jedna z žen přiznávala:

„Smrti jsem se pak už bála méně než ran.“

Ucelenější vzpomínku na své osvětimské počátky si uchoval v paměti pražský novinář F. R. Kraus:

„Na řadě je koupel. Ale jde opravdu o koupel? uvažujeme. Neznamenají koupelny plyn, jak před chvílí naznačoval postarší Holanďan ve štráfátých šatech? Všichni se ustrašeně shlukují. Na odpor nemá nikdo ani pomyslení. Ďábelský plán je rozpracován do podrobností. Pro ty, kdo přežili, je šokem osud těch, kteří nepřežili. Potácím se do zadního rohu místnosti a tam si za zády naháčů sedám na podivně hebký koberec. Teprve při doteku rukou poznávám, že je to tlustá vrstva různých ženských vlasů. Blond, hnědé, černé, dokonce i dráždivě rudé. Ženské vlasy! Vyvolávají k životu vzpomínky. Nevyzpytatelná je ale lidská mysl: náhle v té horké místnosti s protivně pálivým světlem nad hlavami jen tak vsedě usínám. Ale hned po chvíli prudce vyskakují. Mám strach, třesu se, krev mi stoupá do hlavy. Chci utíkat, ale nemohu, narážím do stěny nahých těl kolem sebe.

„Myslím, že jsem se zbláznil!“ svěřuji se kamarádovi z transportu.

„Nech toho!“ okřikuje mě. „Když si to myslíš, tak ses určitě ještě nezbláznil.“

Vstáváme a jdeme do koupele. Teče studená voda, ale náhle ze sprch vytryskne vřelá. Naštěstí to tedy není plyn. Naštěstí...? Bade-meister nás klackem pobízí ke spěchu. V předsíni jsme všichni pomazáni hnědou tinkturou, dostáváme dřeváky. Mokrý a nahý nás pak ženou na mráz. „Ať se zahřejete a nenastydnete nám tady!“ Běháme dokola jako v cirkusu.

„Čelem vzad!“

Německému povelu všichni nerozumějí: jedni se obracejí, jiní ne. Tlačénice. Lidé do sebe vrážejí, nespočet se jich již válí v blátě. Pak nám konečně hodí nějaké hadry k oblečení. Bereme si je na sebe a každý se hrozí pohledu na ostatní. Tohle že jsou mí kamarádi, se kterými jsem v Terezíně prožil řadu měsíců, s některými dokonce i několik let? Ty divné bytosti s protáhlými, žlutými a zarostlými obličejí? A proč mají ten zvláštní výraz v očích? Snad tak nevypadám také já?

Ano.

Jsme jako přitesáni do jednotného typu.

Mizí individualita, nastupuje stádo. Pěchují nás pak do bloku, kde se už tísní nejméně pět stovek vězňů z dřívějších transportů. Sedáme si na studenou kamennou podlahu, jeden opřen o kolena druhého. Pokoušíme se tak usnout. Já marně. Tlačím se raději ven, není mi dobře, lokám mrazivý vzduch a dívám se k obloze. Na nebi se chvěje rudá záře – jako nad hutěmi, když se vypouští železo. Za lesem drátů a desítkami bloků šlehá nad tmavou budovou široký plamen. Leccos už víme: to jsou asi krematoria. Zvracím a ztrácím rovnováhu. Kdosi mne náhle podpírá. Ohlídám se: jedna z těch postav v pruhovaných šatech.

Polekaně couvám.

„Neboj se – jsem z Paříže, politický, bývalý redaktor,“ ozývá se francouzsky.

Redaktor?! Jaká náhoda!

Hlásím se ke svému povolání a Francouz má radost, že se setkává s kolegou, který zvládá jeho řeč. „Jak dlouho jsi tady?“ ptá se. „Nováček?“

„Dnes nás sem dovezli.“

„Já už mám za sebou měsíc. Nepřijel jsem sám, ale se ženou a dvěma dětmi. Jsou pryč... támhle...“ ukazuje kamsi dopředu. „I my tam musíme. Vidiš,“ máchne rukou kolem sebe. Na věžičkách svítí reflektory. „Tam nahoře sedí esesmani u strojních pušek. Před věžemi je plot s vysokým napětím.“

Mlčím.

„Tak dobrou noc,“ říká unaveně. „Na shledanou támhle v těch pekárnách,“ dodává zahořkle.

Nezvedl mi náladu – ten můj pařížský kolega. Po zádech mi běhá mráz. Plížím se zpátky do baráku, ale do chumlu blízko sebe sedících a vzájemně se tím ohřívajících spáčů se mně už nedaří proniknout. Zůstávám stát u vchodu až do rána. Jako kdybych tu rovnou u dveří chtěl uvítat smrt. Ale nepřichází. Dostavuje se její důvěrná družka: apatie. A co je ještě horší: strach, který člověka vteřinu za vteřinou dusí, mění svou podobu. Nadvládu získává strach hlavně jen o sebe. Ničení lidské důstojnosti během těch několika hodin postupovalo s dokonalou rafinovaností. Přivítání podobající se šoku. Rány a křik. Pak dlouhé stání promrzlých nahých postav před zimně oblečenými strážemi. Pomalu,

krok za krokem je člověk zbavován všeho, co ho dělá člověkem. Takřka všeho. Nastupuje odumírání jakékoli důstojnosti. Není těžké pochopit, že nahý člověk se vůči oblečenému cítí bezbranný a méněcenný. Že pohled na vlastní krev postupně zbavuje odhodlanosti i největšího hrdinu. Že skoro nepřetržitý proud drobných špinavostí, týrání a schválností mrzačí a časem aspoň trochu zmrzačí i nejryzejší charakter. Základní prostředky existují dva a vzájemně se doplňují: strach a beznaděj. Účelem není jen zničit člověka. To jde uskutečnit snadněji a s menším kraválem. Od toho tu někde naplno pracují – prý – jakési plynové komory. Cílem vyššího řádu je, jak poznávám už toho prvního dne, člověka zlomit, vypudit z něho jeho odolnost.

Hrůzou, ponižováním, hladem.

Daří se to.

Takřka dokonale – čest výjimkám – se to daří. Jsem o tom přesvědčen a nevěřím těm, kteří tvrdí opak: nikdo z vězňů se z koncentračního tábora osvětimského typu nevrátil takový, jaký tam přišel. Všichni byli alespoň trochu poznamenáni, nahlodáni. I ti nejpevnější z nás. A bude trvat celá léta, než se této rakoviny dokážeme zbavit, pokud se nám to vůbec někdy může podařit...

Taková je tedy Osvětim: ničitelka těl a rakovina ducha.

Myslím na to, co nám ještě předevčírem říkal pan Möhse na Hamburském nádraží v Terezíně: Jedete do krutě zkoušených říšských oblastí pracovat jako dělníci při výstavbě Nové Evropy. „Deutschland siegt an allen Fronten für Europa!“ Také zde, na této frontě, údajně vítězí Německo pro Evropu. Ale jestlipak o tom ta ubohá stará Evropa ví? Ale já ano, já už něco najisto vím: vím, že peklo, o jehož existenci či neexistenci se po celá staletí dohadovali myslitelé, teologové i básníci, leží na západ od Krakova.“

Dlouho by se dalo takto pokračovat.

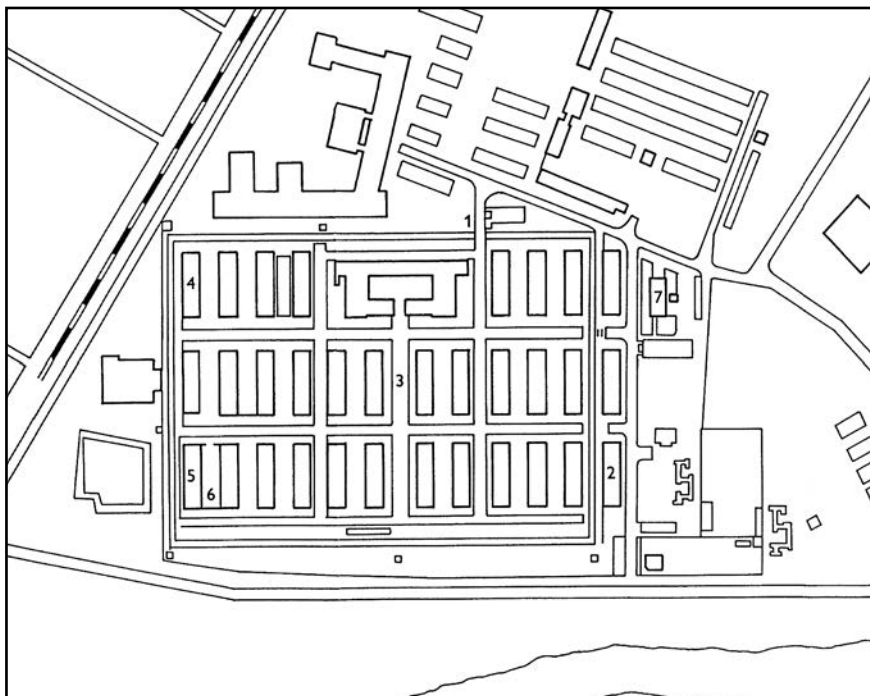
Vzpomínky jsou si v mnohém navzájem podobné.

Někde však jako kdyby prožitá pravda skoro až do nesnesitelné podoby stupňovala svou děsivost.

„Mé mamince, sestře a mně a všem ostatním kolem bylo v červnu 1944 určeno dlouhé putování po kolejích,“ vypráví Ema Šternová, za svobodna Eislerová, rodačka z maďarského městečka Nagyatád. „Dny

a noci v přečpaných dobytčích vozech, ani posadit se nikdo z nás nemohl. Kolem umírali takhle doslova vstojе lidé a jejich těla putovala s námi dál, byli jsme bez jídla, bez pití, bez dostatečného přísunu vzduchu, v zápachu z výkalů. Cílem byl koncentrační tábor Osvětim. Anebo Auschwitz-Birkenau, jak chcete. A mne tam čekaly nejhорší chvíle, jaké

Koncentrační tábor Osvětim

- 1 Vstupní brána s nápisem
„ARBEIT MACHT FREI“
- 2 Velitelství
- 3 Obytné baráky vězňů
- 4 Nemocnice
- 5 Věznice
- 6 Popravčí stěna
- 7 Krematorium

mne vůbec mohly potkat. Hned od počátku. Při vystoupení z vlaku mi bylo náhodou dopřáno, abych zahlédla svého otce, kterého spolu s ostatními muži z barcského ghetta přivezli jiným vagonem. Zamávala jsem mu – a snad mne také viděl. Zbýval mu v té chvíli, ale to jsem naštěstí ještě netušila, už jen malý kousek života. A zrovna tak mé mamince a sestřičce, s nimiž jsem se na té rampě hrůzy musela navždy rozloučit. Selekcce. Nikdy předtím jsem ten divný pojem neslyšela. Až tam: v Osvětimi. Ale viděla jsem všechno zblízka, až moc zblízka. Důstojník SS, o němž jsem se až později dozvěděla, že to byl asi doktor Mengele, rozdělával ty, kteří přijeli, do dvou skupin. Mne určil, a nevím proč, do jedné z nich. Lidem v té druhé skupině, v níž zůstal i zbytek mé židovské rodiny, byla určena rychlá smrt.

Slovo smrt však odtedka stále provázelo i nás.

Naši ženskou skupinu vedli od železniční rampy kolem ohromné, zřejmě bagrem vyhloubené jámy, v níž byla, jen tak jedno přes druhé, nedbale naházena dětská těla. Představte si: spousta nahatých dětských tělíček! Mimina i vzrostlejší předškoláci. Možná to byla jen má vzrušená představivost, ale měla jsem pocit, že aspoň některé ty děti ještě žijí a pohybují se. Esesáci právě polévali těla hořlavinou a chystali se ji zapálit. Křičely jsme hrůzou, když jsme to viděly, a snad právě to bylo účelem: aby nás takhle zastrašili a připravili na to, co je před námi.“

Jsou okamžiky, kdy každá další otázka je zbytečná.

Víme již nyní, co bylo cílem vzniku a funkce koncentračních táborů. Že to nebyla izolace skutečných či třeba jen potenciálních nepřátel režimu od ostatního obyvatelstva. Že to nebyla převýchova. Že to nebylo takzvané vymytí mozků a docílení změny názorů. Nikoli, ten cíl byl ve shrnuté podobě mnohem jednodušší: zlomení člověka, anebo ještě hlouběji nahlédnuto – popření veškerého člověčenství v člověku. Plnilo se zde to, co mnozí z velitelů a vůdčích činitelů jednotlivých táborů slovy sice různými, ale obsahově téměř shodnými svým obětem i otevřeně říkali:

„Zapomeňte, že jste byli lidmi!“

Při ohlédnutí se na onu dobu si však uvědomujeme, že to platilo oboustranně: i oni, kteří toto vše z těch či oněch důvodů konali

a propůjčovali se k tomu, přestali být v etickém slova smyslu lidskými bytostmi. Jak jinak by mohli příslušníci SS, pověřeni tímto úkolem, vytvářet v koncentračních táborech to, co lze bez většího přehánění nazvat peklem na zemi. Zacíleně se jednalo tak, aby vězňové byli zbaveni byť i sebemenšího zbytku důstojnosti a sebevědomí, nátlakem se vytvářelo prostředí, kde by byl člověk člověku vlkem, kde by neexistovala sebemenší špetka kamarádství, kde by vládla naprostá lhostejnost jedněch k druhým a vězňové by byli vydáni na pospas neustálému boji o přežití. K tomuto stavu mělo přispět i vše, o čem hovořili ti, kteří to prožili a přežili: šokující průběh prvních okamžiků v táboře, ztráta jména, ostříhání vlasů dohola, povinné ujednání vzhledu. Uvězněným byly zabaveny i všechny osobní předměty jako psací potřeby, kapesník, fotografie rodiny. Heftlinkové, jak se vězňům říkalo, zároveň pozbyli veškeré spojení s venkem, kromě – jak tomu bylo ovšem jen v některých táborech – přísně cenzurované korespondence jednou měsíčně, a k tomu ještě povinně psané německy, tedy jazykem pro mnohé zcela cizím. K tomu všemu přistupovala neustálá nejistota, skoro až nulové hygienické možnosti, ponižující podmínky pro běžné lidské potřeby, nedostatek jídla, které navíc bylo nepředstavitelně špatné, nevhledné a nechutné, nedostatek spánku, nejprostší ubytování – lidé spali po dvou nebo i po třech na lůžku nebo těsně přitisknuti k sobě na palandách.

„Pobyt v koncentračním táboře,“ řekla o tom česká vězeňkyně Zdenka Fantlová, „byl pro mne hroznou pocitovou ranou, která ve mně vytvořila pocit absolutní prázdnoty, takže mé vzpomínky na vše, co jsem prožila, jsou zahaleny jakousi neprůhlednou clonou mlhy. Po celou dobu, co jsem tam strávila, mně připadalo, jako by mě někdo praštil do hlavy a připravil tím o část vědomí. Dlouhou dobu jsem nemohla pochopit, že to, co prožívám, je skutečnost. Přestala jsem na cokoli myslet a cokoli pociťovat. To byla jediná pomoc, kterou mi příroda nedlouho po příchodu do lágru nabídla k boji o zachování tělesného i duševního zdraví.“

Samotný příchod byl ovšem jen smutným začátkem.

Do určité míry byly ještě snesitelnější první týdny v těch táborech, v nichž vězňové zůstávali v takzvané karanténě, kde se zjišťovalo, zda

nejsou nositeli nakažlivých nemocí. V karanténě neplatila pracovní povinnost, ale například v Osvětimi byla i karanténa trestem. Jeden z autorů této knihy do smrti nezapomene, že museli denně stát dvanáct i více hodin před barákem a blockálteste neboli blokový je celý den učil na povel nasazovat a sundávat čepici: „Mütze auf, Mütze ab!“ Už během karantény zemřely z každého transportu desítky lidí, hlavně starších a nemocných.

Karanténa trvala většinou tři týdny.

Poté vězně přemístili na normální baráky, takzvané bloky, a bylo jim určeno pracoviště a nařízen denní režim, který byl ve své podstatě souhrnem zničující dřiny a nejen tělesného, ale i psychického utrpení. Prostředí tábora zcela degradovalo duševní stav vězně. Jeho citový život byl ochuzován mimo jiné mizivým množstvím podnětů zvenčí. Někdy pak stačilo, aby vězeň dostal z domova dopis s nepříznivými zprávami, a okamžitě ztratil sílu jakkoli bojovat o svůj život. Jako den a noc se střídaly okamžiky nejhlubší skepse a zlomků nadějeplného uvažování. Někteří vězňové nacházeli pak útěchu třeba i v tom, že v sobě živili myšlenky na pomstu a vymýšleli někdy téměř až absurdní způsoby, jak by měli být jejich tyranů po válce potrestáni, k čemuž lze jaksí dopředu dodat, že se potom – když nadešel čas – některá taková dění v různých táborech opravdu, ale jen výjimečně, odehrála.

Poslední, co v člověku umírá, je prý naděje.

Snad tomu tak bude.

Proto také lidé za ostatními dráty, aspoň ti z nich, kteří si uchovali zbytky schopnosti k aspoň niternému vzdoru, čelili dennodenně tlaku prostřednictvím klamných iluzí o brzkém konci války a nacistického panství, čemuž občas podléhali i lidé zkušení a moudří, u kterých by se něco takového nepředpokládalo. Patřilo však k jakési záchranné duševní potravě všech vězňů, bez ohledu na jejich stupeň vzdělanosti, opřít se o úsloví, že není šprochu, aby na něm nebylo pravdy trochu. Pro srovnání lze uvést, že v terezínském židovském ghettu, které bylo jakýmsi předpeklem k peklu, vládla podobná situace. Naděje na osvození či propuštění, jimiž se tu utěšovali, se sice nenaplnily, ale brzy se zase začalo věřit neuvěřitelnému. Jedinec, který naproti tomu kladl před ostatní obraz holé skutečnosti, byl často považován takřka až za

nepřítele. E. Utitz o tom ve své studii o psychologii života vězňených napsal:

„Při velké opatrnosti bylo možno získat dílčí fakta a utvořit si z nich aspoň přibližný obraz válečných událostí. O to však stála jen menšina lidí. Většina chtěla slyšet něco zcela jiného... Jeden člověk třeba věřil, že válka skončí před začátkem zimy 1942. Druhý byl naproti tomu ztělesněnou pochybností. Ten první rozhněván a hluboce zarmoucen pravil: ‚Nevěříš-li tomu, co říkám, jsi veskrze špatný člověk.‘ Stále už jako by bylo před bezprostředním rozhodnutím války, povstáním, revolucí, zničením nepřítele. Tyto pověsti byly nepostradatelnou stravou. Kdo na ně vztáhl ruku, odňal lidem i jejich živobytí, nebo je otrávil. Když ohlášené události nenastaly, rozvalila se vlna skleslosti. Za několik dní však vykvetl opět nejrůzovější optimismus. Tyto pověsti měly, abych tak řekl, svůj vlastní rytmus, téměř nezávislý na skutečných vnějších událostech.“

A tak to bylo i se vším ostatním.

I s tím ze všeho nejhroznějším.

Lidskému rozumu se přičilo uvěřit, že někde na Východě jsou v jakýchsi těžko představitelných plynových komorách hromadně vražděny desetitisíce nevinných lidí. O tom, že je tomu tak a že transporty židovských obyvatel vedou z Terezína rovnou do plynu, se obyvatelé ghetta dověděli například od českého vězně Viktora Lederera, který uprchl z Osvětimi a tajně se dostal zpět do Terezína. Tam vyprávěl – jak se o tom ještě blíže dozvíme – o tom, co na vlastní oči viděl a zažil, ale stejně mu nikdo nevěřil: bylo snesitelnější se domnívat, že se ten člověk pomátl.

Docházelo prostě k postupnému mrzačení ducha.

O pocitovém světě v severoněmeckém koncentračním táboře Bergen-Belsenu se v periodiku *Internationale Hefte der Widerstandsbewegung* vyjádřila Hana Haasová z Jugoslávie: „Všichni jsou krajně podrážděni. Nedůvěra, neupřímnost se vkrádá do srdcí. Nekonečná, hanebná na pohled, páchnoucí a řvoucí bída. Přesně to chtěli nacisté. Právě to. Ponížít nás až k šílenství a v našem nitru udusit dokonce i vzpomínku na to, že jsme byly kdysi lidskými bytostmi. Ráda bych pocítila něco příjemného, estetického, vysoký a něžný cit... je to však těžké. Napínám představivost,

ale marně. Vzpomínky na krásné chvíle jsou vymazány, umělecké požitky z dřívějšíka jsou v situaci, v níž se nalézáme, něco nepochopitelného. Mozek je znehybněn, duch znásilněn. Škody v duševní oblasti jsou tak hluboké, že má člověk pocit, jako by byl za živa pohřben. Ztratil schopnost vnímat, nevzpomíná si již ani na vlastní minulost.“

Většina bývalých vězňů se shoduje v názoru, že ze všeho nejstrašnější byl pocit bezmoci: představa, že jsou každý jeden z nich jen jakýmsi pasivním předmětem teroru, že nemají možnost svůj život nijak ovlivňovat. Komu se však podařilo z tohoto začarovaného kruhu bezmocnosti uniknout, byl do určité míry zachráněn. Spojení s vězeňským kolektivem z něho opět do určité míry udělalo člověka.

I tohle však šéfové jejich vězňů věděli.

Príslušníci SS proto zcela záměrně udržovali své svěřence v neustálé nejistotě o tom, co přinese nejen další den, ale i nadcházející hodiny či minuty, vymýšleli si neustále nové změny, přesuny, transporty. Dělali vše pro to, aby se vězeň na určitém místě přesprávil neaklimatizoval a nepodařilo se mu snad – nedej bože – i získat sílu k zápolení o život. Byla to účinná metoda. Našlo se dost takových, kteří natolik otupěli krutými životními podmínkami, že volili mezi dlouhým bídným přežíváním a alespoň slušnějším pobytem v trochu snesitelnějších podmínkách – byť na sebekratší dobu – onu druhou variantu. Jsou známy i extrémní případy, že se někteří hlásili na útrpné a většinou zhoubné lékařské pokusy jen proto, že esesáci tyto dobrovolníky dva až tři týdny dobře živili a nezařazovali je na transporty a selekce. Stejný zájem byl například v Osvětimi proječován o účast v pracovním komandu s názvem „kanada“, jehož příslušníci shromažďovali a třídili věci lidí z přijíždějících transportů. Dostat se do „kanady“ znamenalo mít po dva tři měsíce dostatek jídla i jiných věcí, moci vládnout nad jinými – ale pak šlo většinou celé osazenstvo komanda na smrt do plynu.

Ve všech koncentračních táborech, byť mezi nimi byly samozřejmě značné rozdíly, skutečně platilo heslo:

„Nauč se tu žít, nebo zemřeš!“

Na rychlosti, s jakou se vězeň dokázal přizpůsobit okolnostem a shromáždit zkušenosti, záviselo jeho bytí či nebytí. Životní podmínky byly nepředstavitelné. Ze čtyřia dvaceti hodin dne byli někteří až dvacet hodin

na nohou, z toho třeba sedmnáct hodin za každého počasí pod širým nebem. Nelze samozřejmě popřít v této souvislosti ani to, že touha zachránit si stůj co stůj život a zbavit se třeba ničivě dotírajícího hladu část lidí demoralizovala. Snadno se dali získat jednotlivci pro donašečské služby. Za trochu polévky se našli lidé, kteří štubového, tedy vězně odpovídajícího za pořádek na světnici, popřípadě blokaře neboli blokového, který měl v tomhle směru na starosti celý blok, informovali o všem, co se mezi vězni děje. Ne pokaždé to bylo stejné, ale se železnou zákonitostí přicházela období, kdy nikdo nikomu nevěřil, kdy každý viděl v každém zrádce, a kdy – jak se říkalo – byl „hustý vzduch“ a nikdo netušil, odkud přijde taková či onaká pohroma.

Byl tu přítomen strach jako trvalý jev.

A k tomu v zostřenější podobě strach z trestů.

I tohle byl jeden z hnacích motorů života v koncentračním táboře. Skoro až běžnými událostmi byly rány pěstí, kopance, honění sem a tam, dlouhá cvičení až do úpadu, stání celého tábora na apelplatzu po mnoho hodin. Horší už bylo odnětí stravy pro jednotlivce nebo větší skupiny či nesmírně bolestivé a ramenní klouby ničící pověšení za vzadu svázané ruce na strom či k tomu účelu zřízenou konstrukci. Obávaným trestem bylo převedení do takzvaného trestného komanda, v němž se vyžadovalo vražedné pracovní tempo provázené bičováním, anebo i přímým vražděním. V Mauthausenu, kde byly pověstné kamenné schody, vězně shazovali ze skály. Snad nejhorším z táborových trestů bylo zavření do arestu, jinak řečeno bunkru nebo temnice. V malých celách byli uvězněni nelidsky týráni a dostávali jen naprosto nedostačující porce stravy. Čech Jaroslav Bartl se v osmatřicátém se zbraní v ruce postavil v Kraslicích proti útočícím henleinovcům. Nebylo mu to zapomenuto: po obsazení českých zemích ho zatkli, týrali a pak poslali do Buchenwaldu, kde se v roce 1942 dostal do arestu. Jako zázrakem vše přežil a po osvobození o tom podal svědectví:

„Cela pro potrestané byla dva metry dlouhá, metr široká, podlaha a stěny z betonu, proti dveřím u stropu okno, nezasklené, jen zamřížované. Venku dvacetistupňový mráz, já bos, v tenké košili a spodkách, otevřeným oknem mě bodal ledový vzduch do zad. Měl jsem pocit, že

tu za dvě hodiny zajdu zimou – že tedy zmrznu. A přece jsem tu vydržel šestatřicet dní a nocí, bos, skoro nahý, ve stálé nejistotě, zda mě za chvíli neodpraví. Jíst jsem nedostal během prvních tří dnů vůbec nic. Neviděl jsem se, ale na rukou i na nohou jsem měl jen kůži a byl jsem tak slabý, že jsem chvílkami téměř ztrácel vědomí, ale pořád jsem si uvědomoval, že musím stát a nenechat se nachytat, že se opírám, že klečím nebo sedím na podlaze, hověl jsem si, jak se dalo, i když stěny a podlaha byly studené jako led a vydržel jsem jen chvíli se o ně opírat. Jen nohy, ty to musely vydržet.

Nikdo nevěděl, co bude za pět minut.

Měl-li esesák Sommer dlouhou chvíli, vzal býkovec a procházel celami. Některé vězně strašně zbil, a to zcela bez příčiny, jen tak, aby mu rychleji ubíhal čas. Za dobu mého pobytu v bunkru Sommer několikrát odemkl některou celu a vyhnal vězně ven, říkal tomu procházka, ale dost často to byla procházka bez návratu, která skončila rovnou v krematoriu, kde byli vězňové nemilosrdně ubíjeni nebo věšeni...

K nevydržení to bylo!

Ty noci bez spánku na tvrdé pryčně v ledové cele, neustálá nejistota a strach o život! Říkali jsme vždycky, že v lágru jsme jednou nohou v hrobě. V bunkru jsme v něm byli oběma nohama.

Třicátého dne mě vyvedli ven. Sommer mě nasměroval k budově kina, kam bylo nahnáno asi padesát vězňů. Uprostřed haly stál kozlík, na kterém se uskutečňovaly tělesné exekuce. Hauptsturmführer Hoven se každého zeptal, je-li zdrav. Byla to komedie, ve skutečnosti by položili na kozlík i umírajícího. Sazba byla jednotná: pětadvacet ran a esesák sem tam ještě přidal. Výprask začal. Trestaní měli za povinnost rány nahlas počítat. Počítali většinou do tří, pěti, pak se počítání změnilo v nářek a křik.

Umiňoval jsem si, že mě neuslyší rvát.

Sommer se rozmáchl a udeřil. Čekal jsem hroznou ránu, ale bylo to ještě horší, než jsem si představoval...“

Koncem třicátých let se podařilo propašovat z koncentračního tábora Lichtenburg do ciziny výňatek z tajného táborového řádu týkajícího se stupnice trestů. Citujme z něj:

„Arest v délce 8 dnů dostane:

1. Kdo sbírá podpisy pro petici.
2. Kdo nepravdivě denuncuje nebo si neprávem stěžuje.
3. Kdo napíše více než dva dopisy měsíčně nebo uvede falešné jméno.

Arest v délce 8 dnů a 25 ran holí na začátku a na konci trestu dostane:

1. Kdo urazí příslušníka SS.
2. Kdo ho odmítne pozdravit.
3. Kdo se svým chováním příčí táborovému řádu.

Arest v délce 14 dnů a dvakrát 25 ran holí dostane:

1. Kdo bez dovolení opustí pochodující kolonu.
2. Kdo se v dopisech nebo jinak nepříznivě dotkne vůdce Adolfa Hitlera nebo nacionálněsocialistického státního systému, stejně tak jako ten, kdo vychvaluje marxistické představitele, popřípadě někomu jakkoli sděluje informace o podmínkách života v táboře.
3. Kdo politizuje, pokouší se vytvořit z vězňů organizovanou skupinu, kdo napíše tajný dopis.“

Táborový řád byl ovšem jen bezcenným kusem papíru.

Krutosti vůči vězňům se odehrávaly i bez jakékoli úřední směrnice, a tedy zcela v duchu toho, co prvním jednotkám SS Totenkopf, určeným ke střežení vězňů, řekl již ve třiatřicátém roce jejich nejvyšší šéf reichsführer SS Heinrich Himmler: „Jste a musíte být nejvěrnějším nástrojem vůdce a hnutí – a stejně tak i nejobávanějším nepřítelem všech protivníků. Jsme vojáky naší nacionálně socialistické strany a jejího zápasu o budoucnost – a jako vojáci víme, že nepřítel přestane škodit pouze tehdy, když je mrtvý nebo zničen.“

Jednoduchá rovnice k vtlučení do hlav mladých a vesměs nepřilíživě vzdělaných mužů, kteří se náhle stali pány nad životem či smrtí mnoha lidí, jimž by za běžných okolností museli být povinováni úctou. Všichni, kteří se ocitli v koncentračních táborech, byli pro ně prostě nepřátelé. Židé, antifašisté, zajatci, kdokoli. Pociťovat vůči nim soucit by bylo zločinem. V tomto duchu je usměrňovala celá jejich příprava a následný efekt byl jednoznačný. Dalo-li vedení státu najevo, že již

neplatí zákaz zabíjet a ubližovat, pak – řečeno s psychologem Sigmundem Freudem – „zmizí i potlačování zlých choutek, které jsou skryté přítomné v každém člověku, lidé ztrácejí zábrany a dopouštějí se krutostí, potměšilostí, zrad a hrubostí, které bychom předtím pokládali za neslučitelné s jejich způsobem života“. Lze se pak divit, že v koncentračních táborech, právě tam, docházelo k ukrutnostem až nepředstavitelným? Jeden příklad z mnoha. Do Dachau přivezli židovského advokáta dr. Riesenfelda, který se hned na první pohled z příčin zřejmě náhodných znelíbil jednomu z esesmanů. Ten si Riesenfelda vytáhl z řady a zeptal se ho, jak dlouho už nejezdil na kolotoči. Když advokát – ještě nic netuše – odpověděl, že asi čtyřicet let, nacpal ho esesman do velké míchačky na beton, která muže po spuštění během pár krutých chvil zcela rozdrtila.

Není kouře bez ohně...

Tohle vše, o čem jsme až dosud hovořili, nemohlo ovšem jako ucelený systém vzniknout jen tak v meziprostoru, muselo mít někde a někdy své prvopočátky, jimiž se odstartoval další pohyb. Musela se zrodit myšlenka, která se formovala a zrála ještě předtím, než doba umožnila její rychlé převedení do reality.

A také tomu tak bylo.

Někdejší německý sociálně demokratický poslanec Gerhart H. Seger o tom svědčil v roce 1945 před mezinárodním vojenským tribunálem v Norimberku. „K upevnění mého přesvědčení,“ řekl pod přísahou, „že se nacionální socialisté zabývají myšlenkou vytvořit jakési soustředovací, tedy koncentrační tábory jako prostředek k potlačování a ponižování opozičních sil, jsem dospěl v prosinci 1932, kdy mi to bylo v soukromém rozhovoru potvrzeno přímo ústy jednoho z předních nacistických činitelů. Mám na mysli dr. Wilhelma Fricka, který byl tehdy předsedou zahraničního výboru říšského sněmu, jehož jsem byl také řádným členem. Když jsem se ptal Fricka na jeho stanovisko v záležitosti, která se právě projednávala, podrážděně odpověděl:

„No dobrá! Děláte nám těžkosti, ale to jednou přestane. Až se dostaneme k moci, všechny vás, vy chlapi mizerní, zavřeme do koncentračních táborů.“

Byl to od právníka Fricka velmi přesný odhad vývoje.

Pondělí 30. ledna 1933, krátce před polednem.

Skoro již devadesátiletý říšský prezident generál-polní maršál Paul von Hindenburg ztěžklým hlasem řekl: „A nyní, vážení pánové, s Bohem kupředu.“ Oněmi váženými pány byli členové nové vlády, která pod vedením říšského kancléře Adolfa Hitlera a vicekancléře Franze von Papena právě složila přísahu. Úřadovat započali již téhož dne odpoledne. Především bylo třeba stabilizovat situaci. Nacistický ministr vnitra dr. Frick – s jehož pozoruhodným výrokem jsme se před okamžikem seznámili – na improvizované tiskové konferenci ujišťoval: „Nebudou žádné ústavní změny. Nepřichází v úvahu zavedení nouzového stavu. Nedojde k sebemenším zákrokům proti opozičním politickým stranám.“

Slova, slova, slova.

Po celém Německu vyšla 30. ledna zvláštní vydání novin. Titulky nad úřední zprávou zrcadlily vše, co bylo pro tuto chvíli příznačné – na jedné straně závrať z úspěchu, na druhé pak nejistotu a obavy. List sociální demokracie pro jihozápadní Německo *Die Volksstimme* napsal: „Říšský kancléř Hitler! Neslýchané se stalo skutečností. Člověk, který po tolik let provozoval svou politickou kariéru nadávkami na republiku a její vedoucí činitele, byl jmenován říšským kancléřem této republiky!“ A v úvodníku listu *Frankfurter Zeitung* se objevila tato myšlenka: „Pan Hitler bude jistě jako kancléř uvítán členy své strany nesmírným jásotem. Ale my se tážeme, zda tento jásot potrvá dostatečně dlouho.“

Zatím trval.

V Berlíně se večer průvod uniformovaných i neuniformovaných nacistů s pochodněmi v rukou valil celé hodiny z temna Tiergartenu pod Brandenburskou bránu a směrem na Wilhelmstrasse. Pochodně – symbol těchto i příštích chvil. U dvou oken říšského kancléřství stáli dva vzájemně si tak nepodobní lidé: Paul von Hindenburg a Adolf Hitler. Muž, o kterém prezident ještě před několika málo dny s pohrdáním hovořil jako o rakouském kaprálovi, byl dnes tímtež prezidentem uveden do nejvyššího výkonného úřadu v zemi. Myslel Hindenburg na to, co bude dál? Nemohla ho k této úvaze přivést třeba již jen

slowa populární nacistické písně, která mu tu noc tolikrát zazněla pod okny?

„Dnes náleží nám Německo, zítra to bude celý svět.“

Noc z 30. na 31. ledna neskončila však pro Führera a jeho nejbližší okolí okamžikem, kdy se zavřela okna kancléřství a zástupy příslušníků SA a SS odtáhly z Wilhelmstrasse do svých domovů a do berlínských hospod. JUDr. Hans Frank, pozdější krvavý vládce nad Polskem, popravený na sklonku roku 1946 v Norimberku, nám ve svém deníku zanechal obraz dění ve chvílích, kdy se blížilo úterní ráno: „Hitler byl ohromně dojat, byl šťasten, a přesto ho tížil výhled na ohromný úkol, který převzal... Mimo jiné prohlásil: „Toto byla nejméně krvavá revoluce světových dějin!“ Nechme samy dějiny posoudit, jakou podobu měla tato hitlerovská pseudorevoluce, která revolucí nebyla a nemohla být. Debatní kroužek v říšském kancléřství totiž brzy poté přešel ke zcela reálným starostem, zejména k nastávajícím volbám, o nichž se již, aniž by se čekalo na konečné slovo Hindenburga a vlády, mluvilo jako o hotové věci. Hitler vedl dál svůj nekonečný monolog: „Kdo se spoléhá jen na takzvaný rozum, přijde u masy vždy zkrátka. Pohnutí mysli u národa jako celku je vždy, řekl bych, ženského rodu. Na žádný volební boj jsem se ještě nikdy netěšil tolik jako na ten, který nyní začíná.“

Pokud se v deníku Hanse Franka říká čistá pravda, nejvyšší pohlavár nacistů se na předpokládané měření sil chystal s chutí. Jako kdyby čekal snadný, bezkonfliktní triumf. Pohled na dílčí i obecné okolnosti politické a mocenské situace nezaujatýma, střízlivýma očima však ukazuje – a musel ukazovat i tehdy, bez časového odstupu, že stav věcí se pro hitlerovce nenacházel ani zdaleka v tak jednoznačně výhodné poloze, jak se v euforii oslav mohlo zdát. Nové volby jako důsledek zamýšleného rozpuštění říšského sněmu neznamenal pro NSDAP a Hugenbergovu nacionalistickou stranu, jež tvořily vládní koalici, pouze manifestační dotvrzení moci, nýbrž něco zcela opačného: východisko z nouze. Nacisté a nacionálové neměli totiž v křeslech sněmu většinu, Hitlerův kabinet byl vlastně menšinový. A navíc: v celé řadě říšských zemí a svobodných měst, v Bavorsku, Bádensku, Hessensku, Württembersku, v Brémách, Lübecku a Hamburku, byly u moci zemské vlády

buďto sociálně demokratické, nebo s převahou sil politického středu. Nebudou Hitlerově říšské vládě dělat potíže? Také komunisté a sociální demokraté občas hrozili možností spolupráce v boji proti hrozbě nacistického diktátu. Bylo vyloučené, že by se mohlo něco takového uskutečnit?

Řada otazníků provázela tedy první hodiny a dny působení německé vlády v čele s nesourodou dvojicí Hitler – Papen. Kancléřova často zdůrazňovaná slova, že se těší na volební zápas a vůbec na politický boj nejbližších týdnů, si tedy lze vyložit dvojím způsobem. Buďto jako chvástání kariéristy, který v zajetí prvního úspěchu nevěnuje pozornost nadcházejícím problémům. Anebo jako náznak toho, že už v noci na 31. ledna 1933 Adolf Hitler věděl, či aspoň tušil, jak se bude v zásadních rysech další situace vyvíjet.

Jinak řečeno – že již měl v hlavě konkrétní plán.

Termín voleb, 5. březen 1933, se rychle blížil.

A jejich výsledek byl nejistý.

Pročez bylo třeba něco učinit: něco zcela zásadního. V noci z 30. na 31. ledna si Goebbels poznamenal do deníku tehdy ještě nerozluštitelně zašifrované věty: „Jsmo u cíle. Začíná německá revoluce... Při poradách s vůdcem určujeme taktiku pro boj s rudým terorem. Zatím nepoužijeme přímých opatření. Nejdříve musí vzplanout pokus o bolševickou revoluci. Ve vhodné chvíli pak udeříme.“

Pokus o opoziční revoluci však nepřicházel.

Jak dlouho bude třeba čekat?

Sedmadvacátého února 1933 se v Mnichově konala konference jihoněmeckých představitelů sociální demokracie a odborů. Přímý účastník Wilhelm Keil zhodnotil její průběh slovy: „Panovala sklíčená nálada a hmatatelný výsledek naše jednání nemělo.“ Vládla nejistota především v základní otázce, jaké konkrétní kroky nacisté a jejich spoluputníci v nejbližší době učiní.

Nejistota s platností pouhých několika hodin.

Večer dne 27. února 1933 vzplála budova Říšského sněmu.

Skutečně podivuhodnou shodou náhod byla toho dne, v období vrcholu předvolební kampaně, přítomna v Berlíně většina nacistických předáků. Zanedlouho se všichni sešli před živou kulisou hořícího Re-

ichstagu. Novináři se později shodli, že tento obraz připomínal výjev ze středověkých germánských legend. Hitler ve světle plamenů okamžitě hřímal věštecká slova:

„Toto je znamení od Boha! Nikdo nám nezabrání zničit naše protivníky železnou pěstí!“

Za slovy následovaly předem připravené skutky.

„Na základě článku 48 odstavce 2 říšské ústavy se v zájmu odvrácení komunistických násilných činů ohrožujících stát nařizuje toto: § 1. články 114, 115, 117, 118, 123, 124 a 153 ústavy Německé říše až na další pozbývají platnost. Omezování osobní svobody, práva svobodného projevu včetně svobody tisku, spolčovacímho a shromažďovacího práva, jakož i zásahy do listovního, poštovního, telegrafního a telefonního tajemství, nařizování domovních prohlídek a konfiskace i omezování vlastnictví... je tudíž přípustné...“

Obsah citovaného dokumentu lze shrnout do několika pojmů – radikální omezení všech svobod, nejvyšší tresty, legalizace násilí, možnost vzniku koncentračních táborů pro třeba jen potenciální odpůrce režimu. Podepsáni: říšský prezident von Hindenburg, kancléř Adolf Hitler, říšský ministr vnitra Frick, říšský ministr spravedlnosti dr. Gürtner. Toto proslulé „nařízení říšského prezidenta na ochranu národa a státu“ svými pěti paragrafy oficiálně přeměnilo zemi v nacistickou diktaturu a do všech důsledků platilo déle, než kdokoliv čekal – až do května pětáctýřicátého roku.

Vedle podpisů bylo datum: 28. únor 1933.

To ještě stoupal mlhavý kouř ze spáleniště budovy Říšského sněmu – a do blížících se parlamentních voleb zbýval jediný týden.

Říšský kancléř jezdil z místa na místo a řečnil.

Ale nejenom on.

Na stranickém předvolebním shromáždění ve Frankfurtu nad Mohanem vystoupil Hermann Göring, muž činu v nacistickém vedení, a vyslovil při této příležitosti jedno z nejcyiničtějších prohlášení, jaké kdy v novověku učinil veřejný činitel: „Němečtí soukmenovci! Opatření, která uskutečňuji, nemohou být oslabována nějakými právníckými úvahami. Mým úkolem není vykonávat spravedlnost, nýbrž ničit a vyhlazovat... Samozřejmě že moc státu a policie využiji až do nejkrajnější míry,

v tomhle směru si, moji milí protivníci, nečiňte žádné falešné naděje. Avšak boj na život a na smrt, kdy ucítíte mou tvrdou pěst v zátylku, povedu ruku v ruce s těmihle zde dole – s hnědými košilemi!“

Navzdory tomu všemu výsledky voleb nacisty zklamaly.

Spolu s koaličními nacionály Alfreda Hugenbergera potřebovali získat dvoutřetinovou většinu, aby mohli zcela ovládnout Říšský sněm. Nezískali ji, vybojovali si se všemi ranami pod pás jenom kolem 52 procent, tedy 340 z celkového počtu 674 křesel. Potřebovali zcela umlčet levicovou opozici. Neumlčeli ji – sociální demokraté obdrželi 120 mandátů, čili 7 181 620 hlasů, a komunisty volilo 4 848 058 německých občanů, což představovalo 81 mandátů. Konkrétně například ve Velkém Berlíně převyšoval počet hlasů pro sociální demokraty a komunisty součet hlasů nacistů a nacionálů. Špatně nedopadla ani středová strana Zentrum a některá další občanská uskupení.

Když tedy hitlerovci uspořádali v pondělí 6. března večer velkolepé oslavy volebního vítězství v berlínském Sportovním paláci, bylo to pokrytectví. Výsledek voleb se nedal považovat ani za úspěch, natož pak za triumf. Věděli to. Navenek jásali, sami mezi sebou projevovali zklamání. Svědčí o tom i tehdejší roztrpčený Hitlerův výrok, pronesený v soukromí:

„Tohle nevyšlo, jak jsme si představovali. Budeme muset hledat jiné cesty.“

Onu „jinou cestu“ představoval především vystupňovaný teror. Zatykáním opozičních poslanců a bezpříkladným nátlakem si poměrem hlasů 441:94 prosadili přijetí zmocňovacího zákona, který v podstatě vyřadil z běžné činnosti parlamentní státní systém, o čemž říšský kancléř s otevřeností až překvapivou řekl: „Zcela by odporovalo smyslu nacionálního pozdvižení a neplnilo by zamýšlený účel, kdyby si vláda pro svá opatření musela připad za případem cestou složitěho jednání vyprošovat souhlas říšského sněmu.“ Pak si již nemuseli vyprošovat vůbec nic a mohli dle libosti zastrašovat a mstít se. Tisíce sociálně demokratických, komunistických, odborových, církevních, liberálních i konzervativních činitelů a politických aktivistů, stejně jako třeba představitelů nezávislé inteligence a uměleckých kruhů, odvezla zvláštní přepadová koman-